

1. Захаров, В. П. Лингвистика больших корпусов / В. П. Захаров // Компьютерная лингвистика и вычислительные онтологии : сборник научных статей. Труды XVIII объединенной конференции «Интернет и современное общество» (IMS-2015), Санкт-Петербург, 23–25 июня 2015 г. – СПб. : Университет ИТМО, 2015. – С. 82–93.

2. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ruscorpora.ru>. – Дата доступа : 07.09. 2021.

3. Беларускі N-корпус [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://bnkorpora.info/index.html>. – Дата доступа : 20.09.2021.

4. Гомонова, И. Г. *Русская пословица / поговорка* в представлении носителей языка (на материале Национального корпуса русского языка) / И. Г. Гомонова, Е. В. Ничипорчик // Фольклорная фразеология: проблемы лингвокультурологического и лексикографического описания : коллективная монография / отв. ред. Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. – Грайфсвальд – Санкт-Петербург, 2018. – С. 183–186.

Исследование выполнено в рамках финансируемой темы «Беларуска-рускія фразеалагічныя і парэміялагічныя паралелі ў слоўніку і інтэрнэт-камунікацыі», № государственной регистрации 20212044, дата государственной регистрации 02.06.2021.

Abstract. The article examines the features of the chronological characteristic of the proverbs that exist in electronic text corpora. The role of the chronological aspect in the process of establishing the basic laws of the representation of proverbs in linguistic corpora is discussed. The chronological information presented in the Russian National Corpus and the Belarusian N-Corpus is analyzed.

Keywords: proverb, paremiological unit, text corpora, chronological.

УДК 01/.011.811.162.3'373:811.1/8

Л.І. Даниленко

НАД БІБЛІОГРАФІЄЮ ЧЕСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ І ПАРЕМІОЛОГІЇ: РЕЗУЛЬТАТИ Й РОЗДУМИ

Анотація. Статтю присвячено аналізу напрямків досліджень чеської фразеології і пареміології на основі щойно виданої бібліографії джерел. Потреба в такій книзі зумовлена кількома чинниками: відсутністю в лінгвістичній славистиці комплексної праці від початків до сучасності, а головне – попитом на підсумування наукових розробок з метою виявлення лакун, зокрема, і в площі порівняльних студій.

Ключові слова: бібліографія, чеська фразеологія і пареміологія, міжмовні дослідження.

Від рівня бібліографічного опису залежать шляхи й перспективи розвитку будь-якої науки. Досвід нашої роботи свідчив про те, що для чеської фразеології та пареміології є актуальним укладання бібліографічного довідника, який по можливості охоплював би максимально повний хронологічний проміжок. З цією метою ми реалізували проєкт «Чеська фразеологія і пареміологія. Бібліографія джерел ХІХ – 20-х років ХХІ ст.» [1].

У цій статті маємо намір проаналізувати напрямки досліджень чеської фразеології і пареміології на тлі інших слов'янських мов, спираючись на матеріал, зібраний у нашій праці. Потреба в такій книзі впливала з кількох чинників. По-перше, відсутністю в лінгвістичній славистиці комплексного бібліографічного довідника з чеської фразеології та пареміології від початків до сучасності. По-друге, і це найголовніше, ак-

туальність такого видання зумовлена попитом на підсумування наукових розробок з метою поглиблення напрямів досліджень, зокрема, і в плані порівняльних студій.

Історія питання. Першою спробою зібрати бібліографію чеської фразеології була праця професора університету імені Ф. Палацького в Оломоуці Л. Степанової. За своїм змістом це тематичний покажчик, зорієнтований на літературу про історію та етимологію чеських фразеологізмів (чес. *rčení*) [2]. Прислів'я і приказки в довіднику не представлені. Складений за такими ознаками список бібліографічних джерел охоплював 214 назв.

У статті О. С. Сергієнко була сформульована мета подати “загальну бібліографію досліджень чеської пареміології, проведених у ХХІ ст., та окреслити основні теми в цій галузі” [3, с. 49]. Звісно, таке завдання значно перевищує можливості статті як такої. Авторка відзначила досягнення сучасних лінгвістів у Чеській Республіці (левову частку становлять англomовні праці провідного фразеолога Фр. Чермака) та країнах зарубіжжя (передусім у Росії), найважливіші університетські центри з вивчення пареміології та подала інформацію про захист кваліфікаційних праць – магістерських і бакалаврських у Чехії, кандидатських дисертацій у Санкт-Петербурзькому університеті.

Мета нашого проекту полягала в тому, щоб узагальнити й систематизувати праці чеських та зарубіжних лінгвістів з чеської фразеології та пареміології в широких хронологічних межах – від початку ХІХ ст., коли 1804 р. вийшла збірка чеських прислів'їв Й. Добровського, до двадцятих років ХХІ ст. Ми переконані, що нагальну потребу в такій праці мають науковці, викладачі, аспіранти, студенти.

Структура бібліографічного посібника відображає основні напрями наукових досліджень чеської фразеології та пареміології. Матеріал розподілено за п'ятьма розділами: монографії і тематичні збірники, словники, статті, лінгводидактика, рецензії. Зважаючи на тематичну різноманітність досліджень, розділ «Статті» структуровано за окремими рубриками: Етапи становлення й дослідження чеської фразеології і пареміології; Загальні питання теорії і практики; Історико-етимологічні та діалектологічні студії; Біблійна фразеологія і пареміологія; Мовна картина світу в інтерпретації чеської фразеології і пареміології; Комунікативно-прагматичний аспект чеської фразеології і пареміології; Чеська фразеологія, пареміологія і корпусна лінгвістика; Чеська фразеологія, пареміологія і проблеми перекладу; Компаративний ракурс чеської фразеології і пареміології.

Бібліографічний опис книг супроводжується довідковими анотаціями. Славістичну періодику презентують провідні видання: «Slavia», «Slovo a slovesnost», «Naše řeč», «Časopis pro moderní filologii», «Bohemistika», «Opera Slavica», «Мовознавство» та ін. Книга налічує 1451 назву теоретичних і прикладних джерел і завершується іменним покажчиком.

А тепер звернімося до підсумків і роздумів, до яких нас спонукала ця праця.

Чеська фразеологія і пареміологія має на теренах Славії одну з найстарших традицій, що сягає часів середньовіччя. У ХІV–ХV ст. вкраплення образного змісту містили рукописи Космаса, т. зв. Даліміла, Т. Штітного, Конрада з Гальберштадту. Проте першою найдавнішою збіркою чеської фразеології (за сучасною термінологією), прислів'їв і приказок вважається праця початку ХV ст. Сміла Флашки, що містила 236 одиниць. Помітним явищем в історії чеської пареміології стали збірки ХVІ ст. М. Червенки та Я. Благослава, Якуба Срнця з Варважова. Чимало образних висловів подавав латинсько-чеський словник ХVІ ст. Данієля Адама з Велеславіна. З усвідомлення ролі національної, передусім народної, мови виходив укладач збірки прислів'їв і приказок Я. А. Коменський. Незважаючи на німецькомовну наукову спадщину Й. Добровського, можна висловити припущення, що перший учений-славіст планував слов'янський пареміографічний проект, про що свідчать зібрані ним матеріали у виданнях «Slavin» і «Slovanka», але зреалізувати цей задум вдалося лише

Фр. Л. Челаковському у фундаментальному словнику «Mudrosloví národu slovanského ve příslovích» (1852 р.).

XX ст. позначилося великим якісним і кількісним розмахом у створенні чеських фразеологічних і пареміологічних словників. За своїм значенням та науковим рівнем вирізняється двотомний словник давньочеських ідіом і паремій В. Флайшганса (Flajšhans V. Česká přísloví. Sbírká přísloví, přípovědek a pořekadel lidu Českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku, 1911–1913 pp.), перевиданий 2013 р. завдяки зусиллям В. М. Мокієнка та Л. Степанової, народна фразеологія Ярослава Заоралека (Zaorálek J. Lidová rčení, 1947), п'ятитомний словник чеської фразеології та ідіоматики (Slovník české frazeologie a idiomatiky, 1983–2009) за редакцією Фр. Чермака, чеські прислів'я Д. Бітнерової та Ф. Шиндлера (Bittnerová D., Schindler F. Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století, 1997), словник Я. Бахманнової і В. Суксова (Bachmannová J., Suksov V. Jak se to řekne jinde: česká přísloví a jejich jinojazyčné protějšky, 2007) та ін.

Значний внесок у чеську фразеографію зробили закордонні богемісти. Тут слід назвати праці М. Ю. Котової «Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями / под ред. проф. П. А. Дмитриева» (2000), В. М. Мокієнка, А. Вурма «Чесько-російський фразеологічний словник» (2002), Л. Степанової «Російсько-чеський фразеологічний словник» (2007), Т. З. Орльош «Великий чесько-польський фразеологічний словник» (2009), І. Калити «Чесько-білоруський фразеологічний словник» (2017).

Теоретичні засади чеської фразеології, ідіоматики й пареміології розбудовували як чеські, так і передусім східнослов'янські лінгвісти. Серед чеських авторів найбільша заслуга належить, безумовно, Фр. Чермакові (див. його монографію «Frazeologie a idiomatika česká a obecná» (2007 р.) і М. Чеховій, згодом проблеми порівняльної фразеології привернули увагу П. Крейчі (чеський, сербський, хорватський, болгарський матеріал), К. Кедрон (чеський, білоруський, польський матеріал), Л. Яновця (чеський матеріал).

Наприкінці XX ст. з'являється ціла низка монографій богемістів з України, Росії, Білорусі, Польщі, що присвячені різним аспектам чеської фразеології та пареміології. Матеріали цих досліджень спираються здебільшого на загальнославистичний контекст, напр.: Л. І. Даниленко «Національно-культурна семантика чеської фразеології» (2000), «Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні» (2019), Л. Степанова «Česká a ruská frazeologie: diachronní aspekty» (2004), Т. З. Орльош «Studia z frazeologie české i polské» (2005), О. С. Сергієнко «Нормативность и вариантность чешских и словацких пословиц» (2015), І. В. Калита «Очерки по компаративной фразеологии. Серая палитра в национальных картинах мира русских, белорусов и чехов» (2016), М. Баловський «Obraz świata w czeskich frazeologizmach: (wybrane zagadnienia)» (2018), Г. Баловська «Językowo-kulturowy obraz przyrody nieożywionej w czeskiej frazeologii.» (2019) та ін.

Багато різноманітного матеріалу містять збірники конференцій, серед яких на особливу увагу заслуговують багаторічні «Оломоуцькі дні русистів», «Пареміологія слов'янських народів» в Оставі і нещодавно започаткований Славофраз.

Упродовж другої половини XX ст. чеська фразеологія і пареміологія збагатилася численними працями в межах новітніх інтегрованих напрямів – етнолінгвістичного, лінгвокультурологічного, лінгвістичної прагматики, лінгводидактичного тощо. Ці дослідницькі аспекти виявляємо у працях А. Архангельської, Д. Балакової, Е. Мргачової, С. Пастиржика, Я. Рацлавської, С. Рібарової, Я. Шинделаржової та ін.

Незважаючи на існування фразеологічних і паремійних універсалій, національні особливості, закорінені в чеській та інших слов'янських мовах, виявляються в дослідженнях, присвячених проблемам перекладу. У цьому переконують, наприклад, статті В. М. Мокієнка, З. Виходілової, Д. Балакової, П. Крейчі та багатьох інших авторів.

Сучасні тренди в чеській фразеології і пареміології виразно демонструють дослідження, виконані на засадах корпусної лінгвістики. Тут передусім вирізняються праці Фр. Чермака і представників його школи, напр.: Fr. Čermák Statistické metody hledání frazémů a idiomů v korpusech (2006), M. Hnátková Značkování frazémů a idiomů v Českém národním korpusu s pomocí Slovníku české frazeologie a idiomatiky (2002), T. Jelínek, M. Korřivová, V. Petkevič, H. Skoumalová Variabilita českých frazémů v úzu (2018). Водночас можна констатувати, що закордонні богемісти у своїх розвідках також активно послуговуються матеріалами Чеського національного корпусу (див., напр., О. Федосов «Возможности использования базы данных Чешского национального корпуса для исследования функций религиозной фразеологии в современной чешской журналистике» (1996), «Антропоморфная фразеология жестов и корпус» (2005), Л. І. Даниленко «Синхронна динаміка чеських паремій в тексті і дискурсі (за даними Чеського національного корпусу)» (2008), «Контрастивне дослідження системної і функціональної еквівалентності чеської та української фразеології у художніх перекладах (на матеріалі InterCorp Чеського національного корпусу)» (2021).

Компаративний аспект чеської фразеології і пареміології забезпечено паралелями з багатьох мов – української, російської, білоруської, польської, словацької, хорватської, сербської, болгарської, македонської, німецької, англійської. Дослідження презентують такі теми: психічні, емоційні, інтелектуальні, зовнішні риси людини, роль антропонімів та етнізмів у мовній картині світу слов'ян, різноманітні ідеографічні поля з компонентами-зоонімами, фітонімами, кольоронімами, орієнталізмами, фразеологічні запозичення, неологізми і кальки тощо.

У рецензіях, опублікованих в іноземних і чеських виданнях, одержали оцінку понад 120 робіт з чеської фразеології і пареміології.

Висновки. Робота над укладанням бібліографії чеської фразеології і пареміології виявила сильні і слабкі місця в дослідженні проблем, а також цілу когорту науковців, хто системно працює в цій науковій галузі: Фр. Чермак, Ї. Гронек, М. Чехова, П. Крейчі, Е. Мргачова, З. Голуб, М. Копршилова, С. Пастиржик, Д. Балакова, Я. Шинделаржова, М. Баловські, Г. Баловська, В. М. Мокиєнко, Л. Степанова, Л. Даниленко, А. Архангельська, О. Федосов, М. Ю. Котова, О. С. Сергієнко та ін.

Бібліографія свідчить про достатньо глибоке опрацювання біблійної тематики. Це підтверджує і вихід у світ двотомного словника 19-ма мовами: «Лепта библейской мудрости: русско-славянский словарь библейских крылатых выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках / под общ. ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокиенко, Д. Балаковой, Х. Вальтера» (2019).

На матеріалі чеської фразеології і пареміології динамічно розвивається лінгводидактика. Власне, ця традиція зберегла тяглість з часів пізнього Середньовіччя й епохи Ренесансу, коли постала необхідність продемонструвати можливості рідної мови, здатної конкурувати з латинською мовою. Чеська фразеологія і пареміологія нарощувала свої фонди шляхом перекладів з латини, германських і слов'янських мов і збагачувалася завдяки варіюванню внутрішньої форми образних висловів на народній основі.

Теоретичні засади чеської фразеології і пареміології, розроблені Фр. Чермаком, почасти відрізняються від східнослов'янських концепцій. Це стосується як термінологічного апарату (наприклад, автор послуговується терміном *фразема* (що нині, безпідставно, на нашу думку, скалькували східнослов'янські фразеологи), а не *фразеологізм*, який витлумачує як запозичений русизм), так і структури й характеру номінації фразеологічної й паремійної систем чеської мови, напр. уживає поняття *біноміали*, *пропозиційні й поліпропозиційні фраземи й ідіоми* стосовно прислів'їв і приказок у східнослов'янській традиції.

Важливо відзначити, що чеські фразеологи перші серед слов'ян видали п'ятитомний тлумачний словник національної фразеології з паралелями в німецькій,

англійській, французькій і російській мовах, а також першими створили мовний національний корпус із репрезентативними фразеологічною й паремійною базами, що мають вихід у сорок мов світу.

За нашими спостереженнями, найменш дослідженою залишається чеська діалектна фразеологія, без якої неможливі історико-етимологічні й порівняльні студії. А між тим, як слушно зауважував В. М. Мокієнко, «діалектний матеріал в нашому ХХІ ст. вимагає винятково дбайливого збереження. Екологія народної мови так само є необхідною в епоху глобалізації та цифрових технологій, як і екологія природних ресурсів. Якщо ми, діалектологи, не встигнемо в останній момент зафіксувати перлини народної творчості, які ще збереглися в деяких регіонах, тоді штучний інтелект майбутнього століття (а можливо, й нинішнього) остаточно їх забуде» [4, с. 84].

Чимало ще належить зробити в царині історико-етимологічних студій – найважчій, але й найцікавішій, як нам видається, сфері досліджень. Робота над укладанням бібліографії засвідчила послаблення інтересу до цієї тематики серед сучасних чеських лінгвістів. Маємо, однак, згадати окремі розвідки Й. Зубатого, К. Кучери, В. Махека, Е. Михалека, В. Стибліка, А. Черної. Суттєвим доповненням історико-етимологічних студій є праці В. М. Мокієнка й Л. Степанової. Як редактори вищезазначеного другого видання двотомного тезаурусу чеських прислів'їв, приказок і приповідок В. Флайшганса вони помістили історико-етимологічний коментар до 44 фразеологізмів і паремій спільнослов'янського походження, зокрема, й відомого *Trp, kozáče, budeš atamanem – Терпи, козаче, будеш отаманом*.

Концептуальний лейтмотив опублікованої бібліографії чеської фразеології і пареміології – демонстрація основних тенденцій розвитку науки в теоретичному і прикладному аспектах. Разом із тим нашим прагненням було показати розвиток чеської фразеології та пареміології від початків до сьогодення як єдиний процес у межах спільнослов'янської та загальноєвропейської фразеологічної і пареміологічної проблематики, на широкому тлі контрастивних студій, розгорнутих на матеріалі всіх слов'янських мов, а також важливої для чеської лінгвокультури німецької мови й актуальними глобальними впливами англійської мови.

Насамкінець дозволимо собі висловити надію, що наша праця може бути складовою частиною зведеного бібліографічного покажчика фразеології і пареміології слов'янських мов, а це, своєю чергою, сприятиме поглибленню досліджень слов'янської фразеології та пареміології в широкому контексті різних мов світу. Разом із тим зведена бібліографія фразеології і пареміології слов'янських мов гідно презентувала би славістику на черговому Міжнародному з'їзді славістів 2023 р. у Парижі.

Список використаних джерел

1. Даниленко, Л. І. Чеська фразеологія і пареміологія. Бібліографія джерел ХІХ – 20-х років ХХІ ст. / Л. І. Даниленко. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. – 191 с.
2. Stěpanova, L. Historie a etymologie českých rčení. Bibliografie pramenů / L. Stěpanova. – Praha : Karolinum, 1998. – 132 s.
3. Sergienko, O. S. Main trends of the current research of Czech paremiology / O. S. Sergienko // Bohemistika. – 2019. – Nr 1. – P. 49–70.
4. Мокиєнко, В. М. Диалектная и историческая фразеология. Перспективы взаимодействия / В. М. Мокиєнко // Słowiańska frazeologia gwarowa II / pod redakcją Macieja Raka i Valerija M. Mokienki. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2020. – С. 83–91.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the directions of research of Czech phraseology and paremiology on the basis of the just published bibliography of sources. The need for such a book is due to several factors: the lack of a reference book in linguistic Slavic studies from the beginning to the present, as well as the demand for the result of scientific developments in order to identify gaps, including in terms of comparative research.

Keywords: bibliography, Czech phraseology and paremiology, interlingual studies.

УДК 811.161.1-22'373:811.111-22'373

О. В. Данич

**ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК КОМПОНЕНТ
ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КАРТИНЫ МИРА
(на материале русского и английского языков)**

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы соотношения языка и культуры, формирования языковой (лингвокультурной) картины мира, ее национально-культурных особенностей. В качестве средства и важнейшего компонента лингвокультурной картины мира предлагаются русские и английские фразеологизмы, демонстрирующие уникальное и универсальное в освоении мира через язык.

Ключевые слова: язык, культура, фразеологизм, лингвокультурная картина мира.

Проблема соотношения и взаимодействия языка и культуры «стара, как мир», поскольку всегда вызывала и продолжает вызывать ожесточенные споры. Для одних ученых (еще со времен Платона) совершенно очевидно, что именно язык создает культуру, ибо мысли, идеи существуют в голове носителя языка непосредственно с рождения, другие (начиная от Локка и Гумбольдта) рассматривают язык как «...пассивное дитя культуры. Через многообразие языков для нас открывается богатство мира и многообразие того, что мы познаем в нем; и человеческое бытие становится шире для нас, поскольку языки в отчетливых и действенных чертах дают нам различные способы мышления и восприятия» [1, с. 349]. Несмотря на столь существенные различия во взглядах на соотношение данных феноменов, несомненными и для тех, и для других представляются теснейшая взаимосвязь и взаимозависимость языка и культуры: язык ощутимо влияет на формирование и развитие культуры и в то же время совершенно непонятен вне культурного контекста.

Признание подобной неразрывности понятий привело к тому, что обязательным условием успешного овладения, например, иностранным языком, является погружение в инокультурную среду, которая служит фоном для изучения языковых явлений. Таким образом, возникло целое направление в методике преподавания иностранного языка – лингвострановедение, а изучение «кровного родства» языка и культуры оформилось в самостоятельный раздел науки о языке в целом – лингвокультурологию, получившую наиболее логичное и развернутое обоснование в работах В. А. Масловой («Введение в лингвокультурологию» (1997), «Лингвокультурология» (2007, 2010), «Коды лингвокультуры» (2016, 2018)).

Кратко характеризуя основные положения данного направления в современном языкознании, можно отметить следующее: язык является составной частью культуры, доставшейся нам в наследство от предков; язык – это инструмент постижения культуры; язык отображает дух народа, национальную ментальность. Итак, знаки естественного языка являются также знаками культуры, поскольку имеют одного субъекта – Человека культуры и Человека национального языка.

Поскольку каждый национальный язык по-разному структурирует и отображает действительность, народ, носитель этого языка, имеет специфическую картину мира, называемую «языковой картиной мира». Безусловно, эта картина мира будет напрямую связана и обусловлена как физическими, так и культурными особенностями и опытом целой нации. Языковая картина мира является не частной картиной мира определенного этноса (как, например, физическая или политическая), поскольку язык – это инстру-